

ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР БАҒЫТЫ
НАПРАВЛЕНИЕ ГУМАНИТАРНЫХ НАУК
DIRECTION OF THE HUMANITARIAN SCIENCES

тақырыптық рубрикалар / тематические рубрики / subject headings

ӨЛКЕТАНУ ЖӘНЕ ТҮЛҒАТАНУ –
КРАЕВЕДЕНИЕ И ПОЗНАНИЕ ЛИЧНОСТИ –
LOCAL HISTORY AND COGNITION OF PERSONALITY

ӘӨЖ: 94.511

Жанысбекова Г.А.*

тарих ғ.к., М.Әуезов атындағы ОҚУ-ң «Рухани жаңғыру және Қазақстан халқы Ассамблеясы»
орталығының басшысы, М.Әуезов атындағы ОҚУ, Шымкент, Қазақстан

ТҮРКІСТАН ОБЛЫСЫ ЖӘНЕ ШЫМКЕНТ ҚАЛАСЫНДАҒЫ
КИЕЛІ НЫСАНДАРДЫ ТАРИХИ ЗЕРТТЕУДІҢ ӨЗЕКТІЛІГІ

Автор корреспондент: amirbaevag@mail.ru

Түйін: Жаңа тарихи кезеңге еніп келе жатқан әлемнің алдыңғы қатарлы елдерінің тобынан орын алу үшін қазақ қоғамының рухани жаңғыруы қажет, ол қазақ халқының тарихи тәжірибесіне, оның ұлттық дәстүрлеріне негізделуі керек. Адам қоғамның және/немесе мемлекеттің әлеуметтік құрылымының бір бөлігі ретінде әрдайым жаңашылдыққа ұмтылады, жаңа биіктер мен ауқаттылыққа қол жеткізу қажеттілігін сезінеді. Бұл, ең алдымен, идеологияның өзгеру кезеңіндегі дәстүрлі діни көзқарастарға оралу немесе нео-діни тәжірибеге жүгіну немесе сиқырлы-мистикалық тәжірибелердің «қайта тірілуі» ғана емес, сонымен қатар рухани ізденістер, қандай да бір жаңа қасиеттілікті жасауға тырысу болып табылады. Мақалада Түркістан өңірі мен Шымкент қаласындағы қасиетті нысандарды зерттеудің қажеттілігі мен өзектілігі талданып, ғылыми әдебиеттерге шолу жасалған.

Кілт сөздер: киелілік, тұрпайылық, сана, зиярат, тарихи киелі нысандар, киелілік ландшафты, бірегейлік, геоакпараттық жүйе

Кіріспе. Осы мақалада талданып отырған мәселенің жалпы бағыты Елбасы Н. Назарбаевтың «Болашаққа бағдар: қоғамдық сананы жаңғырту» атты бағдарламалық мақаласында айқын нақтыланып берілген. Елбасы осы «Қазақстанның киелі орындарының мәдени-географиялық белдеуі» ұлттық бірегейліктің тірегі екендігіне ерекше назар аударады [1].

Қазақ ұлтының бірегейлігін оңынан қалыптастырудың құрамдас бөліктерін айқындау үшін Түркістан облысының және Шымкент қаласының киелі жерлеріне байланысты туындаған ауызша аңыз-әңгімелер мен рәсімдердің рухани құндылықтарын жаңашылдықпен пайдалана отырып, жастарға патриоттық тәрбие беру мен сонымен бір мерзімде «Қазақстанның киелі Оңтүстігі» брендин де өмірге жылжыту маңызды болып отыр.

Мәселенің теориясы. Дамудың жаңа циклына еніп келе жатқан әлем елдерінің арасында алдыңғы қатардағы орынды иемдену үшін қазақстандық қоғамның санасын жаңғырту талап етілуде. Бұл жаңғырту негізінен қазақ халқының тарихи тәжірибесіне, оның ұлттық дәстүрлеріне де арқа сүйеуі тиіс. Ұлттық рухани тамырға, өз тарихына, ұлттық дәстүрлеріне негізделу АҚШ, Ұлыбритания, Франция, Германия, Жапония, Ресей және осы тәріздес G-20 кіретін басқа да алдыңғы қатарлы елдердің барлығына тән. Аталған және аталмай қалған басқа да дамыған елдердің барлығы да өз тарихы мен дәстүрлерін өте жоғары бағалайды: яғни, ұлттық, діни мейрамдары мен киелі табыну орындары көптеген жағдайларда жалпыұлттық деңгейге көтерілген.

Әдетте өтпелі кезеңдерде, аса күрделі әлеуметтік-экономикалық жағдайларда, тіпті

кейде қоғам мен биліктің ықпал етуі нәтижесінде осыған дейін киелі саналып келген нысандардың шарапаттылығына сенім азаяды. Нақ осындай жағдай ХХ ғасырдың бас кезінде біздің халқымыздың зиялы қауымдарының барлығы дерлік, ал сонан соң тіпті ауқатты отбасылар мен дін иелері пролетариат диктатурасына бөтен тап ретінде жойылған кезде Қазақстанда да орын алған. Атеистер қоғамы мұнымен де шектеліп қалып қойған жоқ: олардың келесі қадамы қалың халық табынатын жерлерді талқандау, жою болды. Ал, жалпы халықтың санасына күштеп енгізіліп жатқан, онда да тұрпайы түсіндірілген әлемді материалистік тұрғыдан тану біртіндеп сана мен мәдениеттің адам танығысыз өзгеріске түсуіне алып келді. Жаңа мәдени-идеологиялық түсініктерді қалыптастырған мемлекеттілігіміздің ұзаққа созылған кеңестік кезеңі жаңа адамның дінге, мистикаға, наным-сенімдерге деген қатынасының өзгеруіне алып келгендігін көпшілік зерттеушілер мойындайды. 1970-1980 жж. этнографтар елдің тіпті алыс қиырларында байырғы ұлттық сана-сезімнің тек қана азын-аулақ қалдықтары қалғандығын жиі-жиі жазып отырды. Қазақ ұлтының рухани тамыры үзілді. Атеизмнің барлық ауыртпашылығын, «халыққа арналған апиынның» (дін) барлық түріне қуғындауларды посткеңестік республикалармен бірдей көрген Ресей Федерациясында соңғы онжылдықта ақиқатты және «киелілік» өрісін талдаудың жаңа әдістерін іздестіру басталып кеткен болатын. Қазіргі кезеңдегі зерттеушілердің қарастыратын сұрақтарына келер болсақ - дербес түсініктер мен терминдер базасы бар «киелілік» терминінің, киелілік тәжірибелерін іргелі мағынасын ашу, киелі географияны, биліктің киеліленуін әлеуметтік, гуманитарлық және жаратылыстану ғылымдарының қазіргі заманғы әдістерімен талдау – міне зерттеулердің толық емес тізімі осы.

«Киелілік» және «киелілендіру» ұғымдарын қарастыра отырып, олардың алғашқы, теологиялық мағынасы – қасиетті, әулие, құдай қараған деген діни ұғымдарына ғана мән беріп қоймауымыз керек. Биліктің киелендірілуі мәселесін зерттеуші Л.Г. Аврутина: «киелілік – бұл құпия, шапшаң бағынуды талап ететін тиым салынған, адамгершілік кемелділік қасиеті бар (немесе, керісінше, бұл жағдай қазіргі кезде адамгершілік жағынан мүлдем төмен билікті киелендіруге байланысты туындап отыруы да мүмкін) және тұрпайылыққа қарама-қарсы бірдеңе», - деп жазады [2]. Тұрпайылық – киелілікке қарама-қарсы ұғым, ол адам өмірінің әдеттегі, күнделікті, тұрмыстық өлшемін көрсетеді.

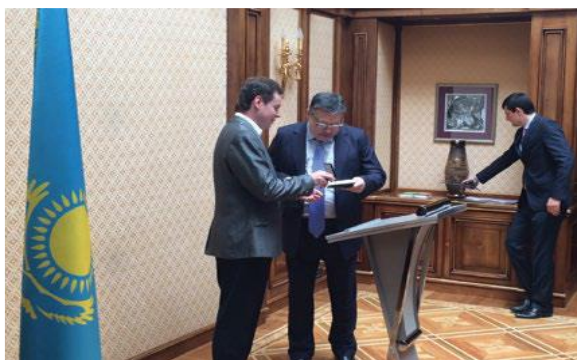
Киелілендіру және киелілік мәселесін тарихпен және қазіргі заманғы материалдармен байланыстыра отырып зерттеуді философиялық және дінтану еңбектері қазіргі заманғы дінтанудың классигіне айналған М.Элиаде жақсы жүргізді [3-8]. Негізінен ол тарихтың өн бойында діни санаға арқау болған және шынайы саяси процесстердің іс-барысы сүйенген тіректерді іздестіруге назар аударды. Ғалымдардың арасында қазіргі заманғы мән-мағынасындағы «киелі» және «тұрпайы» ұғымдарын М.Элиаде алғашқы болып енгізді. Сонымен қатар, ол дәстүрлі өмір салты бұзылып, діннің қоғамдық санаға жасайтын ықпалының кеміген кездерінде де тұлғаның киеліні қабылдауға деген әр сәттік даярлығының бұзылмайтындығы, адамдардың жаңа, оның ішінде ұтымдылыққа негізделген қоғамда да киелі өріспен қарым-қатынасқа түсуге деген қажеттілігі мен мүдделілігінің өздері сезбесе де кемімейтіндігі туралы заңдылықты да негіздеп берді. Киеліліктің өзі болса ең алдымен тұрпайылықпен өзара байланыста және қарама-қарсылықта көрінеді. М.Элиаде «киелілік» және «діншілдік» деген ұғымдарды өзара айқын жіктеп берген: егер діни өріс киелілікке қажетті, негізгі бөлік ретінде тәуелді болса, киеліліктің өзі діниге жатпауы да мүмкін, өйткені киелілік өрісі дінилік өрісінен әлдеқайда кең. Оның осы көзқарасын П Труссон [9], А.Б Гофман [10] да қолдайды. Осыған ұқсас көзқарас пен түсінік Қырымның киелі географиясын зерттеген Т.М. Фадеева [11] да айтқан.

Қазіргі заманғы ресейлік зерттеушілердің арасында бұл бағытты Л.А. Андреева да ұстанады [12]. Оның бірқатар монографиялары мен мақалаларында философиялық, тарихи-дінтанушылық және саяси кеңістіктіктегі киеліліктің сипатты белгілері мен ерекшеліктері, сондай-ақ биліктің киелілендірілуіне ықпал жасайтын нақты факторлар

ерекшелендіріліп берілген. Орыс тілді зерттеулерде Қазақстанның киелі орындары туралы материалдарға негізінен өте-мөте аз орын берілген. Мысалы, 315 нысанды біріктірген «Сакральная география. Энциклопедия мест силы и святылищ» атты энциклопедиялық жинақтың өзінде Қазақстанның киелі орындарының бірде-бірі енгізілмеген. Тіпті, тұтас ортаазиялық орындардан тек Тәжікстандағы Бобой-об тауы, Макшеват үңгірі және Қырғызстандағы Тахти-Сүлеймен тауы мен Чиль Үстін үңгірі ғана енгізілген [13]. Осы жерде «киелілік» туралы теорияның негізін қалаушы М.Элиаденің өзі де еңбектерінде «Солтүстік және Орталық Азияның халықтарының аспан құдайлары» деген бөлімі болса да «Қазақстандағы киелілік» тақырыбын айналып өткендігін атап өту керек [7, б.50].

Бұл тақырыпты ғылыми тұрғыдан қарастыру мұнымен де шектелмейді. Е.А. Окладникованың «Сакральный ландшафт: теория и эмпирическое исследование» еңбегіне автордың киелі ландшафтты зерттеуге теориялық қатынас жасауды зерттеу, оның сапалық сипаттамасын және ресейлік Азияның киелі ландшафттарының кейбіреулерін эмпирикалық зерттеулерді пайымдаулары енгізілген [16]. Сондай-ақ, автор иеротопия процесіне, яғни адам мекендеген жерлердің киелілігінің пайымдану процесіне қарсылығы мәселесін де қарастырады. Өздерінің ғылыми зерттеулерінде ресейлік этнологтар Қазақстан мен Қырғызстан жер аумағына да өткен. Мысалы, И.В. Стасевичтің «Практика поклонения сакральным объектам и предметам в традиционной и современной культуре казахов и киргизов (в контексте изучения святых)» [18] атты мақаласында автор қазақтар мен қырғыздардың жекелеген рәсімдерінің жалпы сипатын қарастырмақ болған, дегенмен киелі нысандардың саналуандылығы мен санының көптігі, модальдылығы және оның иерофонияларының амбиваленттілігі, манифестацияларының түрлері, киелілігінің және киесіздендірілу процесстері және т.с.с. оның назарынан тыс қалып кеткен, себебі оның бақылауларының қысқа мерзімділігі Оңтүстік, тіпті тұтас Қазақстанның тұрғындарының киелілікпен қарым-қатынас жасау тәжірибесінің терең мағынасын толық ашуға мүмкіндік бере алмаған. Ресей Федерациясында «Киелілік» тақырыбын зерттеуді «дөңгелек үстел», «пікірталас» және, саналуан орталықтар мен порталдардың іздеу-зерттеу әрекеті түрлерінде де жүргізеді. Мысалы, бөлімдері бүкіл Ресейде кең тараған «Лев Гумилев орталығы» атты ақпараттық-талдаулық портал өз жиналыстарында «Киелі география» (19-шы жиналыс) деген тақырып бойынша пікір алмасып, «Тәжікстанның киелі картасын» жасады, «Армения - киелі география» атты лекториум, Элиста қаласында «Еуразияның киелі географиясы» халықаралық конференциясын, «Ақ Үнді» атты лекциялар курсын өткізді және 2010 ж. орталық директоры, этнолог П. Зарифуллинның авторлығымен дайындалған «Орыс киелі географиясы» атты монографияны жарыққа шығарды [14].

Аталған орталық «Киелі география» тақырыбымен ғылыми-зерттеу жұмыстарын жүргізе отырып, ТМД елдерінің барлығымен байланыс орнатқан. Мысалы, Астана қаласындағы Л.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетіне келіп танысқан соң ҚР Президенті Н.Назарбаевты орталықтың бірінші алтын медалімен (I дәрежелі) марапаттамақ болып шешкен. Бұл оқиға 2016 жылы Ресей Федерациясындағы Қазақстан Республикасының елшілігінде болып өтті, Елбасыны марапаттаған медаль сол кездегі елші М.Тажинге берілді [15; Сурет №1-2].

Сурет №1-2. Ресей Федерациясы Лев Гумилев орталығының директоры П. Зарифуллиннің марапатты М. Тажинге беру сәті және медальдің пішіні

Қазіргі заманғы орыс этнологтарының зерттеулерінің теориялық тереңдігін мойындай отырып, дегенмен сырттан келген қандай ғалым болса да біздің киелі орындарымызды неғұрлым толық сипаттай алмайтындығын және «Мәңгілік Ел» деп аталған жерімізге жүрегімізді дірілдете біржолата байлап тастаған, өзімізге күш беретін қасиеттімізге бас июдің барлық процессін талдай алмайтындығын айтуымызға тура келеді.

Нәтижелер мен талқылаулар. Жергілікті халықтың өмірінің киелілік жағы мен киелі орындарды пайымдап-түсінуді алғаш рет ортағасырлық «Рисоля» авторлары жасаған. Қазіргі кезеңде халықтың киелі және қасиетті орындардағы іс-әрекеті мен жүріс-тұрысын реттеп-бағыттау үшін саналуан «Зиярат әдебі» атты буклеттер мен брошюралар баспадан шығарылып отырылады. Сонымен қатар, жергілікті тарихшылар мен өлкетанушылар киелі нысандарды, ландшафтты және осылармен байланысты киелі тұлғаларды сипаттауға ұмтылыс танытқан және осы авторлардың еңбектерінің тізімін төмендегі әдебиеттер тізімінде қызығушылық танытқандар үшін ұсынылып отыр [19-33]. Осындай басылымдардың барлығы да «киелілік» тақырыбына қай жағынан келмесін, Оңтүстік Қазақстанда киелі жерлердің бар екендігіне бой ұрады, өйткені мұны көптеген аңыз-әңгімелер де куәландырады.

Дегенмен, бұл еңбектер теориялық жағынан толық пісіп-жетілмеген, оларда келтірілген материалдар қасиетті орындарға деген сиыну мен мақтаныш сезімін білдірумен ғана шектелген және бұрын тиым салынған тақырыпқа ашық пікір білдірудің өзін үлкен жетістік деп қарастырған дүниелер. Сондықтан, олардың барлығы дерлік куәліктер мен далалық материалдардың жинағы деңгейінде қалып кеткен.

Ал, «бірегейлік» терминінің мағынасын ашуға келер болсақ, ол ең алғаш рет ол ғылыми айналыста ХХ ғасырдың 20-шы жылдарында «ұлттық сана-сезім» ұғымының баламасы ретінде пайда болды. Дегенмен, бұл кезеңде терминнің мағынасын ешкім байыптап жатпады. Осыдан соң бірнеше жыл бойына бұл термин қолданысқа түспеген, тек 40-шы жылдардың басынан бастап қана ұлттық патриотизмге байланысты мәселелерді талдау-тұжырымдау кезінде ғана қайта айналып келді. Қызмет жасау мүмкіндігі мол және ағылшын тілді әдебиетте кең таралған термин ретінде «ұлттық бірегейлік» термині негізінен топтық (нәсілдік, діни, ұлттық) сананы белгілеу үшін ғана пайдаланылатын «ұлттық сана-сезім» терминін айналыстан ығыстырып шығарады [17].

Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігі 2017 жылдан бастап, Қазақстан халқының тарихымен байланысты қасиетті жерлерді анықтауға кіріскен болатын. Жергілікті жерлерде де облыстық жұмысшы топтары құрылып, осы жұмысты нақты түрде жүргізе бастаған [34].

Жергілікті жерлерде мұндай нысандардың санының өте-мөте мол болғандығы мен олардың сипатының саналуандығына байланысты оларды классификациялау, жіктеп-жүйелеу сияқты жұмыстарды да жүргізу қажеттілігі туындады.

Сондықтан, алдымен «Қазақстанның жалпыұлттық қасиетті нысандары мен кешендері» түсінігі арқылы Қазақстанның халқының тарихи жадысында мәңгілік сақталған, аса құрметтелетін табиғи ландшафт, мәдениет, зайырлы және культтық архитектура ескерткіштері, кесенелері, сондай-ақ тарихи және саяси оқиғаларға байланысты жерлерді біріктерігіндігі анықталынды. Осыған орай, жалпыұлттық қасиетті нысандар мен кешендер келесі бес блокқа біріктірілді:

- 1 Ерекше құрметтелетін табиғи мұра ескерткіштері;
- 2 Археологиялық ескерткіштер және ірі ортағасырлық қала орталықтары;
- 3 Зиярат ету орындары болып табылатын діни және культтық нысандар;
- 4 Тарихи тұлғаларға байланысты пайда болған қасиетті орындар;
- 5 Тарихи және саяси оқиғаларға байланысты пайда болған қасиетті орындар.

Осы жұмыстар басталған кезде біздің облысымыз әлі де болса Оңтүстік Қазақстан облысы деп аталған – міне осы облыстан төмендегі кестеде көрсетілген нысандар анықталып және дербес жүйемен классификацияланып, Мәдениет және спорт министрлігі құрған республикалық жұмысшы тобының қарауына ұсынылды.

Кесте - №1. 2017 жылы Оңтүстік Қазақстан облысынан Мәдениет және спорт министрлігіне ұсынылған қасиетті, киелі орындардың тізімі

№	Атауы	Орналасқан жері
1	2	3
Сәулеттік ескерткіштер		
1.	Қ.А.Яссауи кесенесі (ХІҮ ғ. соңы) Рабия Сұлтан Бегім кесенесі (ХV ғ.) Есімхан кесенесі (ХҮІІ ғ.) Шығыс моншасы (ХҮІ-ХҮІІІ ғ.ғ.) Цитадель қақпасы (ХҮІІІ-ХІХ ғ.ғ.) Үлкен Қылует (ХІІ ғ.) Әулие Құмшық-ата қылуеті (ХІІ ғ.) Шілдехана (ХІҮ ғ.) Сегіз қырлы кесене (ХІҮ-ХҮІ ғ.ғ.) Сағана (ХҮІ ғ.) Цитадель қорғаны (ХҮІ-ХІХ ғ.ғ.) Жұма мешіті (ХІХ ғ.) Жүніс (Жүсіп) ата кесенесі (ХІІ ғ.) Имам Марқозы (Көктонды әулие) кесенесі, ХІХ ғ.) Әлқожа ата кесенесі (ХІІ-ХІІІ ғ.)	Түркістан қаласы аумағында орналасқан.
2	Арыстан баб кесенесі ХХ ғ.	Отырар ауданы, Қоғам ауылынан 3 шақырым солтүстік-батысында орналасқан.
3	Ибраһим ата кесенесі (ХІ-ХІІ ғ.ғ.)	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының солтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан.
4	Қарашаш ана кесенесі (ХІ-ХІІ ғ.ғ.)	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының орталық бөлігінде орналасқан.
6	«Жәми» (Шыңғысбай қажы) мешіті ХІХ ғ.	Шымкент қаласы, ескі қала аумағында Амангелді көшесі бойында
7	Никольский соборы	Шымкент қаласы, Түркістан көшесі бойында
8	Аппақ-Ишан сәулет кешені (мешіт, медресе, дәрісхана) ХІХ ғ.	Бәйдібек ауданы, Шаян ауылында орналасқан.
9	Бәйдібек би кесенесі 1996 ж	Бәйдібек ауылының Балабөген өзенінің жоғарғы сағасында орналасқан.
10	Домалақ ана кесенесі 1996 ж.	Бәйдібек ауданы, Ақбастау ауылынан 2 шақырым солтүстік-шығыста орналасқан.
11	Исмайл-ата сәулет кешені (Исмайл-ата, Жәбірейіл-ата, Қошқар-ата, Ысқақ-ата кесенелері, Мешіт, Шілдехана, Дарбаза), ХІ-ХІХ ғ.ғ.	Қазығұрт ауданы, Тұрбат ауылы, ауылдың орталығында, мазар аумағының солтүстік жағында орналасқан.
12	Ишан-базар (Аққойлы) мешіті ХІХ ғ. аяғы –ХХ ғ. басы	Ордабасы ауданы, Аққойлы ауылында орналасқан.
13	Ысқақ баб (Баба-ата) кесенесі ХІХ ғ. соңы	Созақ ауданы, Баба ата ауылының солтүстік шетінде, мазарат ішінде орналасқан.

14	Қарабура әулие кесенесі, XIX ғ.	Созақ ауданы, Созақ ауылының орталық бөлігінде орналасқан.
15	Баба Түкті Шашты Әзіз кесенесі, XIX ғ. соңы - XX ғ. Басы	Созақ ауданы, Құмкент ауылының маңындағы Жылыбұлақ деген жерде орналасқан.
16	Ақсүмбе қарауыл мұнарасы XIII-XIV ғ.ғ.	Созақ ауданы, Ақсүмбе ауылында орналасқан.
17	Әбдел Азиз баб кесенесі VIII ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының аумағында орналасқан
18	Қожа Салық кесенесі X-XI ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының шығыс бөлігінде орналасқан
19	Қызыр мұнарасы XIX ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының орталығында орналасқан
20	Мірәлі баба кесенесі XIX ғасырдың екінші жартысы	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының батыс жағында орналасқан
21	Никольский шіркеуі XIX ғ.	Шымкент қаласы, «Кең Баба» этносабағы аумағында
22	Қосым баба кесенесі	Бәйдібек ауданы, Шаян ауылында орналасқан
Археология ескерткіштері		
23	Қос Ана мемориалдық кешені X ғ.	Бәйдібек ауданы, Бәйдібек ауылы, Бала Бөген өзенінің жоғарғы сағасында, солтүстік жағалауында орналасқан
24	Шамет ишан сәулет кешені (мешіт, медресе, кесене) XIX ғ.	Кентау қаласы, Қарнақ ауылының орталығында орналасқан
25	Құлақ ата кесенесі ХҮІ ғ.	Созақ ауылының орталығында орналасқан
26	Ноғай-ишан мешіті, XIX ғ.	Созақ ауылының орталығында орналасқан
27	Шіркеу (Георгий Победоносец) 1882 ж.	Төлеби ауданы, Көксәйек ауылының орталығында орналасқан
28	Ұзын ата кесенесі. XIV ғ.	Шардара ауданы, Ұзын ата ауылдық округінде орналасқан
29	Сауран қалашығы (XIII – ХҮІІІ ғ.ғ.)	Түркістан қаласынан солтүстік-батысқа қарай 40 шақырым жерде, Түркістан қаласы мен Қызылорда облысының шекарасында орналасқан.
30	Күлтөбе (Яссы) қалашығы (Б.з. I-мыңжылдықтың ортасы - XIV ғ.)	Ортағасырлық Түркістан қаласының шығыс жағында, Қ.А. Яссауи кесенесінен оңтүстікке қарай 480 м жерде орналасқан.
31	Иқан қалашығы (IX-XVIII ғ.ғ.)	Түркістан қаласы, Иқан ауылының орталығында
32	Отырар қалашығы (I – ХҮІІІ ғ.ғ.)	Отырар ауданы, Талапты ауылының оңтүстік шегінде, Арыс өзенінің Сырдарияға құяр тұсына жақын орналасқан.
33	Созақ қалашығы (X-ХҮІІІ ғ.ғ.)	Созақ ауданы, Созақ ауылының орталығында
34	Арпаөзен жартас беті суреттері Қола дәуірі, ерте темір, орта ғасырлар	Созақ ауданы, Абай ауылының оңтүстігінде

35	Қойбағар жартас беті суреттері Қола дәуірі, ерте	Созақ ауданы, Сызған ауылының оңтүстігінде
36	Қараүңгір жартас беті суреттері (Энеолит, қола дәуірі, ерте темір ғасыры)	Созақ ауданы, Сызған ауылының оңтүстігінде
37	Сайрам қалашығы	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын алабы аумағында
38	Мәртөбе қалашығы. VIII-XII- ХҮІІІ ғ.ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын алабынан 5 шақырым шығыста
39	Ханқорған қалашығы (ҮІІІ-ХІІ-ХҮІІІ ғ.ғ.)	Сайрам ауданы, Мадани ауылының батыс бөлігінде
40	Боралдай жартас беті суреттері (Ерте темір ғасыры)	Боралдай өзені бойы, Қос Тұра шыңының баурайында орналасқан
41	Қасқабұлақ жартас беті суреттері (Қола дәуірі, ерте темір ғасыры)	Түлкібас ауданы, Ақсу-Жабағылы мемлекеттік табиғи қорығы
42	Қызылшың-Жыңғылшық жартас беті суреттері (Қола дәуірі, ерте темір ғасыры)	Кентау қаласы, Қаратау қорығы аумағында
43	Сидақ қалашығы	Түркістан қаласынан 20 шақырым батыста, Шымкент-Қызылорда автомобиль жолының сол жағында 2 шақырым жерде орналасқан
44	Таңбалы тас (Б.з.д. 5 мыңжылдықтар – б.з. ХҮІІ ғ.)	Тайқоңыр ауылынан 100 шақырым солтүстікке қарай Бетпақ шөлдегі Нұра деген жерде, Сарысу өзенінің оң жағында 20 шақырым жерде
45	Шымкент қалашығы (Осыдан 2200 ж. бұрын)	Шымкент қаласы, Ескі қала аумағы
46	Дастарбасы таңбалы жартасы Дастарбасы тоғызқұмалақ таңбасы Дастарбасы үңгірлері	Арыс қаласы, Қожатоғай ауылынан солтүстік-шығысқа, қарай 35 км жерде Дастарбасы тауында орналасқан
47	Бөріжар обалар қорымы I-ҮІІІ ғ.ғ.	Көлтоған ауылы. Арыс өзенінің сол жағалауында.
48	Қараспантөбе қалашығы	Қараспан ауылынан 1 шақырым оңтүстікте, Арыс өзенінің сол жағалауында орналасқан
49	Жуантөбе қалашығы	Мәдениет ауылының солтүстік-шығыс шетінде, Арыс өзенінің сол жағалауында орналасқан.
50	Күлтөбе елді-мекені	Сарыарық ауылынан 1 шақырым солтүстікте, Арыс өзенінің сол жағалауында орналасқан.
Зиярат (ғибадат) орындары саналатын діни нысандар		
51	Үкаш ата мазары мен құдығы. IX-X ғ.ғ.	Түркістан қаласынан солтүстікке қарай 35 шақырым жерде, Бабайқорған ауылдық округының солтүстігінде, Қаратаудың етегінде орналасқан.
52	Гауһар ана әулие XII-XIV ғ.ғ.	Түркістан қаласынан оңтүстікке қарай 4 шақырым жерде, Түркістан-Шәуілдір автокөлік жолынан солға қарай 400-500 метр қашықтықта орналасқан.
53	Ақ ата баба XI-XII ғ.ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабында орналасқан.
54	Махмұдхан ата X ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабында орналасқан
55	Сүзік ата XII ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабының оңтүстігінде орналасқан.

56	Қазы Байзауи IX-X ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабында орналасқан.
57	Боздақ ата әулие XII ғ.ғ.	Шымкент қаласы, Сайрам тұрғын-үй алабы, Жүсіп Сайрами көшесі бойында орналасқан.
58	Қыз әулие	Шымкент қаласы, Тассай м/а оңтүстік-шығыс шетінде.
59	Темірші ата әулие	Шымкент қаласы, Абай ауданы, Ынтымақ елді мекенінен 5,5 шақырым солтүстік – батыста, Шымкент – Түркістан трассасының сол қапталында орналасқан.
60	Жекен Шайық әулие	Арыс қаласы, Арыс қаласынан 1,5 шақырым оңтүстік-шығыстағы Арыс өзенінің тік құлама жар төбесінде орналасқан.
61	Мұңлық Зарлық әулие	Арыс қаласы, Жиделі ауыл әкімшілігі. Арыс-Шардара авто жолының сол қапталындағы тегістікте көне қорымда орналасқан.
62	Ақын-Жақып әулиелер (1890-1895 ж.ж.)	Арыс қаласы, Ақдала ауыл әкімшілігіне қарасты Ақын – Жақып ауылынан екі шақырымдай солтүстікте, Қожатоғай – Шәуілдір жолы бойындағы мазаратта орналасқан.
63	Көктан ата бұлағы және Есенаман қалпе кесенесі	Қазығұрт ауданы, Жігерген ауыл әкімшілігі, Тесіктөбе ауылының шығыс жағында, тау бөктерінде орналасқан.
64	Шора молда әулие	Мақтарал ауданы, Атамекен ауылынан 5 шақырым солтүстігіндегі қорымда, Асық ата сағанасынан 85-90 метр батыста орналасқан.
65	Кәлен баб әулие	Сайрам ауданы, Қарамұрт ауылының солтүстік-батысындағы ағайынды Полатовтар көшесінің бойындағы ауыл қорымында орналасқан.
66	Бек ата (Ер Бек ата) әулие	Сайрам ауданы, Қарабұлақ ауылдық округіне қарасты Арыс ауылындағы ескі қорымда орналасқан.
67	Жуасбаб баба әулие	Сайрам ауданы, Құрлық ауылының қорымында орналасқан.
68	Ердәуіт қадам жайы	Сарыағаш ауданы, Дарбаза ауылынан 36 шақырымдай жерде орналасқан.
69	Шаймерден ата әулие	Сарыағаш ауданы, Дарбаза ауылынан 12 шақырым шығыста орналасқан.
70	Жабай Тоқсаба әулие кесенесі	Сарыағаш ауданы, Әлімтау ауылынан 3 шақырымдай батыста орналасқан.
71	Сөк-сөк әулие	Сарыағаш ауданы, Шеңгелді ауылынан шығыс жағында 15 шақырым қашықтықта орналасқан.
72	Иса ата (Ыстық ата әулие кесенесі)	Сарыағаш ауданы Көктерек елді мекенінде Сарыағаш шипажайынан 6 шақырым жерде орналасқан.

73	Бибі Мәриямкесенесі	Созақ ауданы, Шолаққорған ауылының орталығында орналасқан.
74	Саңғыл би кесенесі	Созақ ауданы Қозмолдақ ауылының оңтүстік-шығысындағы Бесбұлақ ауылының іргесінде орналасқан.
75	Жүніс ата әулие-қорымы	Созақ ауданы Мынжылқы тауының бөктеріндегі Таукент қалашығымен іргелес жатқан мекенде орналасқан.
76	Мамет Халфе кесенесі XVI-XIX ғғ.	Созақ ауданы, Созақ ауылынан 1,5 шақырым оңтүстік-шығыста орналасқан.
77	Әже-ата кесенесі XIX ғ. соңы	Созақ ауданы, Созақ ауылынан 1,5 шақырым оңтүстік-шығыста орналасқан.
78	Қазаншы кесенесі XIX ғ. соңы	Созақ ауданы, Созақ ауылынан 0,7 шақырым оңтүстікте орналасқан.
79	Бекасыл әулие	Төлеби ауданы, Қасқасу ауыл әкімшілігіне қарасты Кеңсарай ауылы ішіндегі қорымда орналасқан.
80	Түрікбасы әулиесі	Түлікбас ауданы, Тұрар Рысқұлов ауылынан 2 шақырым, Азаттық ауылында, Шымкент-Алматы автомобиль жолының сол қапталындағы беткейінде орналасқан.
Тарихи тұлғалар және саяси оқиғалармен байланысты сакралды орындар		
81	«Бірлік» (Ордабасы тауы) монументі. 1997 ж.	Ордабасы ауданы, Ордабасы ауылы
82	«Қасірет» мемориалдық кешені	Шымкент қаласы, Астана даңғылы мен Бәйдібек даңғылы қиылысында орналасқан.
83	Қажымұқан Мұңайтпасов мазары	Ордабасы ауданы, Қажымұқан ауылы, ауылдық мазаратта орналасқан
84	Мыңшейіт тарихи орны	Төлеби ауданы, Қасқасу ауылының шығыс жағында, Сайрам су өзенінің жағалауында, беткейде орналасқан.
Табиғи-ландшафтты нысандар		
85	Қазығұрт тауы (Кеме қалған, Ақбура әулие, Шілтер ата, Тамшы бастау әулие)	Қазығұрт ауданы, Шымкент –Ташкент Тас жолы бойында, оңтүстікке қарай 35 км-дей қашықтықта орналасқан.
86	Жылаған ата бұлағы және үңгірі.	Түркістан қаласы, Түркістан қаласынан солтүстік-батысқа қарай Бабайқорған ауыл округы аумағында, Қаратау бөктерінің жартасты шатқалында орналасқан.
87	Ақмешіт үңгірі	Бәйдібек ауданы, Ақмешіт ауылынан 5 шақырым жерде орналасқан
88	Ханшайым аралы	Арыс ауданы, Байыркұм ауыл әкімшілігіне қарасты Көкжиде мен Байыркұм елді мекендерінің арасында, Сырдария өзенінің ортасында орналасқан
89	Теректі әулие	Бәйдібек ауданы, Боралдай әкімшілігіне қарасты Теректі ауылында орналасқан.
90	Көз әулие	Бәйдібек ауданы, Боралдай ауыл

		әкімшілігіне қарасты Қызылсай жазығында орналасқан.
91	Хантағы	Кентау қаласы аумағында орналасқан
92	Көктерек әулие	Қазығұрт ауданы, С.Рақымов ауыл округі
93	Қырық қыз	Қазығұрт ауданы, Жігерген ауыл округінен Өгем елді мекеніне түсе берісте орналасқан.
94	Үңгір (үш ауызды)	Қазығұрт ауданы, Жігерген ауыл округі, Қызылдиқан ауылының 5 шақырым шығыста,
95	Құм әулие	Ордабасы ауданы, Аққойлы, Жусансай ауылдарына 3 шақырымдай жерде орналасқан
96	«Көзді ата» әулие және бұлағы	Ордабасы ауданы, Тоқсансай ауылында орналасқан.
97	Тамшы әулие	Түлкібас ауданы, Кершетас ауылынан 12 шақырым оңтүстік шығыста орналасқан
98	Ақтас әулие	Түлкібас ауданы, Керейт ауылында орналасқан.
99	Көз ата әулие	Төлеби ауданы, Ақбастау ауылында орналасқан
100	Үңгірлі әулие	Төлеби ауданы, 1 Мамыр ауыл әкімшілігіне қарасты Қоңырбөрік ауылында орналасқан.
101	Қошқар ата кесенесі мен бұлағы	Шымкент қаласы, Қошқар ата өзені бойында орналасқан.
102	Қосүңгір	Арыс қаласы маңында орналасқан
103	Қыз Құлаған Жар немесе Аманжар	Арыс ауданы аумағында орналасқан
104	Қотыр әулие бұлағы	Төлеби ауданы, 1 Мамыр ауылы, Әлішер Науаи бөлімшесінде орналасқан

№1-кестеден көріп отырғанымыздай, Түркістан облысы және Шымкент қаласының жер аумағында орналасқан қасиетті және киелі орындардың саны – 104-ке жетеді екен. Олардың ішінде:

- 1 Сәулеттік ескерткіштер – 28;
- 2 Археологиялық қазба орындары – 22;
- 3 Зиярат (ғибадат) орындары саналатын діни нысандар – 30
- 4 Тарихи тұлғалар және саяси оқиғалармен байланысты сакральды орындар – 4
- 5 Табиғи-ландшафтты нысандар – 20.

Дегенмен, республикалық комиссияның анықтаған классификациясы облыстық мәдениет басқармасының ұсынған классификациясынан өзгешелеу екендігін де байқадық. Сондықтан, республикалық комиссияның анықтаған классификациясына дипломдық жұмыс тақырыбы шеңберінде кеңінен тоқталып өту де маңызды, өйткені, ол осы қарама-қарсылықтың мазмұнын ашып бере алады.

Сонымен, республикалық деңгейде қабылданған классификацияның алғашқысы – «Ерекше құрметтелетін табиғи мұра ескерткіштері». Оның мән-мағынасына тоқталар болсақ – аңызға айналған тарихы әлемдік және жергілікті кеңістіктің сакральды географиясының бір бөлігіне айналған мұндай қасиетті орындарға жергілікті халық та, алыстан келген туристтер де ат басын бұрып зиярат етеді және оның бір бөлігі мемлекет қарауына алынып та қойылған болады [18].

Ал, «Археологиялық ескерткіштер мен ірі ортағасырлық қала орталықтары»

дегеніміз арнайы зиярат ететін археологиялық және архитектуралық ескерткіштер түріндегі орындары бар қалалар. Бұл тәжірибе жергілікті халықтың оларды Еуразия құрлығының далалық бөлігін мекен еткен ата-бабадан қалған асыл мұра екендігін түйсіну арқылы салыстырмалы түрде кейінірек пайда болған. Бұл топқа қалашықтар, бекіністер, петроглифтер және жерлеу-ескерткіштік құрылыстар енгізілген. Ортағасырлық қалашықтар Қазақ мемлекетінің қалыптасуы мен дамуын, сондай-ақ драмалық оқиғалар мен қиын-қыстау кезеңдерге толы Ұлы Еуразия даласының саяси тарихын көрсетеді.

Үшінші топқа зиярат ету орындары болып табылатын діни және культтық нысандар кіреді. Қасиетті нысандардың бұл тобы «Әулие» феноменімен байланысты. Бұл тізімге аты аңызға айналған түркі дәуіріне дейінгі есімдер, жалпытүрік бірлестігі дәуіріндегі тұлғалар және кейінгі ортағасырлардан бастап, ХІХ ғасырға дейін өмір сүрген шынайы тарихи тұлғалар толық енген. Әрбір мемориалдық ескерткіш мифологиялық, тарихи және діни мазмұндағы аңыз бен әңгімелер туындатқан нақты тұлға және жермен байланысты болып келеді.

Төртінші топқа тарихи тұлғалармен байланысты қасиетті орындар енгізілген. Бұл қасиетті жерлер әдетте мемориалдық сипатта және аттары аңызға айналған, Қазақстанның тәуелсіздік алуына, оның ғылымы, білімі мен мәдениетінің дамуына маңызды үлес қосқан билеушілер, хандар, атақты батырлар, мемлекеттік және саяси көшбасшылар, ақындар, ғалымдар, ағартушылар есімдеріне байланысты пайда болған орындар енгізілген.

Қорытынды. Ұлттық бірегейлік феноменінің жүйелілігі, сондай-ақ, жалпыға ортақ киелі жерлердің, күш беру орындарының болуының нәтижесінде Қазақстан Республикасы тұрғындарының оң бірегейлігін негіздеу бірнеше іргелес ғылымдар: этнология, әлеуметтік антропология, этноәлеуметтану, әлеуметтік психология, тарихи өлкетану, музейтану және ІТ-технологияның жаңалықтары мен жетістіктерін ұштастыра пайдалануды көздейді, оның өзінде егер алғашқылар өздерінің бай әдіснамалық аппараты және әдістемелік құралдарының жәрдемімен ұлттық бірегейлік мәселесінің жаңа қырын ашуға мүмкіндік берсе, ІТ-технологиясының жетістігі зерттеліп отырған нысанға туралы түсінікті компьютерлік үлгі жасау арқылы геоақпараттық жүйе (ГАЗ) картасы бетіне шоғырландыру нәтижесінде кеңіте алады, яғни шынайы және виртуалды режимде жүзеге асырылатын ұлттық бірегейліктің қалыптасуының киелілік аспектісі алынып отыр.

Идеологиялар алмасуы кезеңінде дәстүрлі діни көзқарастарға қайта оралуға немесе неодиіни тәжірибелерге келуге, болмаса сиқырлы-мистикалық тәжірибені «жаңғыртуға», рухани ізденістер жасап, жаңаша киелілікті құру әрекетіне баруға ұмтылдырады. Ұлттық және ислам мәдениетіне қызығушылық пен мүдделіліктің қайта жаңғыру мәселесі тұтасынан алғанда кеңестік кезеңде жойылып кеткен немесе жойылудың алдында қалған киелі ландшафтты қайта жаңғырту немесе жаңадан жасауға алып келді.

Жоғарыда айтылғандарды тұжырымдай келе, киелі орындарды сипаттаған көптеген деректік еңбектер мен ауызша аңыз-әңгімелер өзінің этнография, әлеуметтік антропология және салыстырмалы дінтану ғылымдарының әлемде мойындалған әдіснамасына сала отырып ғылыми өңделуін күтіп тұр деп айта аламыз. Осының нәтижесінде Қазақстандағы жалпыұлттық рухани жаңғырудың айқын кепілі бола алады және Қазақстан Республикасын әлемдік кеңістіктегі танымалдылығын арттыруға сәйкес үлесін қоса алады.

Әдебиеттер тізімі:

1 Назарбаев Н. Болашаққа бағдар: рухани жаңғыру // Егемен Қазақстан. №70 (29051) 12 сәуір, сәрсенбі 2017 жыл. Б.1.

2 Аврутина Л.Г. Легитимация политической власти в России: история и современность. Тула: Левша, 2002. 236 с.

3 Элиаде М. Космос и история. М., 1987. 312 с.

4 Священное и мирское. М.: МГУ, 1994. 400 с.

5 Элиаде М. Мифы, сновидения, мистерии. М.: REFL-book; Киев: Ваклер, 1996. 236 с.

- 6 Элиаде М. Миф о вечном возвращении. СПб.: Алетейя, 1998, 314 с.
- 7 Элиаде М. Избранные сочинения. Очерки сравнительного религиоведения. М.: Ладомир, 1999. 448 с.
- 8 Элиаде М. Аспекты мифа. М.: Академический проект; Парадигма, 2005. 370 с.
- 9 Труссон П. Сакральное и миф // <http://nationalism.org/vvv/trusson-sacral-and-myth.htm>.
- 10 Гофман А. Б. Религия в философско-социологической концепции Э. Дюркгейма// Социологические исследования, 1975.С. 55-61.
- 11 Фадеева Т.М. Сакральная география Крыма. М., 2011. 224 с.
- 12 Андреева Л.А. Религия и власть в России. Религиозные и квазирелигиозные доктрины как способ легитимизации политической власти в России. М.: Ладомир, 2001.
- 13 Громов Д.В. Сакральная география. Энциклопедия мест силы и святилищ. – Екатеринбург: Ультра. Культура, 2005. 648 с. с илл.
- 14 Зарифуллин П. Русская сакральная география. М.: Лимбус Пресс, Издательство К. Тублина, 2010. 468 с.
- 14 Отчет Центра Л. Гумилева за 2013-2015 гг.
- 15 Окладникова Е.А. Сакральный ландшафт: теория и эмпирическое исследование. – М.-Берлин: Директ-Медия, 2014.230 с.
- 16 Окладникова Е.А. Повседневные практики сакрализации обжитых пространств vs глобализация. Тр. Конференции «Таинственная Белорусь».Минск, 2016.
- 17 Стасевич И.В. Практика поклонения сакральным объектам и предметам в традиционной и современной культуре казахов и киргизов (в контексте изучения святых). Электронная библиотека Музея антропологии и этнографии им. Петра Великого (Кунсткамера) РАН http://www.kunstkamera.ru/lib/rubrikator/03/03_03/978-5-88431-206-7/
- 18 Қожа М. Святые места Южного Казахстана-Оңтүстік Қазақстанның әулие жерлері.Шымкент: Алтын алқа, 2014. 72 б.
- 19 Тарихы терең Түркістан. Алматы: Білім, 2000. 200 б.
- 20 Жабай Тоқсаба әулие. / Ел аузынан жинап алып, жинақтап баспаға тапсырған Ораз Н./ Алматы: Нұрлы әлем, 1996.80 б.
- 21 Қазығұрт ата әулие. / Құрастырған Ергөбеков Қ. Шымкент: Алтын босаға, 2016. 64 б., 8 б. жапсырма.
- 22 Ергөбеков Қ. Ер Ақпан батыр. Шымкент, 2014. 360 б.
- 23Тарихтың таң шапағы (Созақ – қара шаңырақ қалған жұрт): зерттеу / Тұрантегі Д., Бидәулет Р., Боранбай Ж. Алматы: Теларна, 2017. Б.204.
- 24 Тәбірізұлы С. Қарабура (Бурахан) әулие.Қарағанды, 2012. 88 б.
Қарабура: тарихи-танымдық жинақ.Алматы: «Өлке» баспасы, 1997.576 б.
- 25 Жақсымбетұлы Е. Әзіреті Қаратау, әулиенің кені еді: танымдық еңбек. Шымкент: «Жібек жолы» баспасы, 2000.218 б.
- 26 Көне де жаңа Созақ: альбом шежіре / Құраст. Д. Тұрантегі. Алматы: «Теларна» баспаханасы, 2003.316 б.
- 27 Мейірбеков Б. Созақ елі (тарихи-танымдық жинақ). Астана: «Нұржол», 2003. Б.24.
- 28 Тарихтың таң шапағы (Созақ – қара шаңырақ қалған жұрт)/ Тұрантегі Д., Бидәулет Р., Боранбай Ж.: зерттеу.Алматы: Теларна, 2006. 220 б.
- 29 Олжабай С. Баба Түкті Шашты Әзіз / С. Олжабай // Жалын, 2013. Б.11-28.
- 30 Тәбірізұлы С. Созақ өңірі. Алматы, 2007. 260 б.
- 31 Көшербай Е. Ақсүмбе мұнарасы / Е. Көшербай // Алтын қазына. 2013. № 15(41), тамыз. Б.3-13.
- 32 Қарғабай М. Ақбикеш сәукелесін қайта түзесе.../ М. Қарғабай // Созақ үні. 2015. Б.3-8.
- 33 Олжабай С. Махаббат маздағы немесе Ақсүмбе-Ақбикеш аңызы / С. Олжабай // Жалын. 201. №1.Б.36-48.
- 34 https://ruh.kz/news/spisok_sakralnih_obektov_kazahstana_obnovlen/%3Ca%20class=

Аннотация: Для занятия места в передовой группе стран в мире вступающем на новый исторический цикл требуется модернизация казахстанского общества, которая должна базироваться на исторический опыт казахского народа, на его национальные традиции. Человек, как часть социальной структуры общества и/или государства всегда испытывает потребность в прикосновении к неведомому. Именно это в первую очередь стимулировало в период смены идеологий не только возвращение к традиционным религиозным воззрениям или обращение к неорелигиозным практикам либо «возрождение» магико-мистических практик, но и духовные поиски, попытки создавать некую новую сакральность. В статье анализируется необходимость и актуальность исследования сакральных объектов в Туркестанской области и в городе Шымкент и делается обзор научной литературы.

Abstract: To occupy a place in the advanced group of countries in the world entering a new historical cycle, modernization of the Kazakhstani society is required, which should be based on the historical experience of the Kazakh people, on its national traditions. Human being as part of the social structure of society and / or the state always feels the need to touch the unknown. This was the first thing that stimulated, in the period of ideology change, not only a return to traditional religious views or an appeal to non-religious practices, or a «revival» of magic-mystical practices, but also spiritual searches and attempts to create some new sacredness.